

مثنوی شیرین و فرهاد سروده دونی چند را یزاده

دکتر محمد ناصر / دکتر محمد صابر ☆

Abstract:

Shirin & Farhad is a famous Persian love story narrated by so many poets, but the best known is written by Nazami Ganjavi. Many of the Sub-continent's Persian poets have also shown their interest in the same fairy tale. Dunichand Raizadeh, a Hindu Persian poet of Sub-continent, has told this tale yet again, very briefly but artistically. In present article, this unpublished Mathvavi has been edited and introduced.

Key words: Shirin & Farhad, Love story, Persian literature, Sub-continent Dunichend Raizadeh

دونی چند را یزاده معروف به نام بالی، تاریخ نویس و شاعر زبان فارسی شبه قاره، در سده دوازدهم قمری می زیسته است۔ اسم پدرش میگهراج راززاده بود۔ دونی چند در زمان کودکی اش، در سن هفت سالگی، پدرش را از دست داد۔ همان از دوران طفولگی به جهانگردی، علوم حرب و علم موسیقی علاقه داشت، و افزون بر آن در علم طب نیز دستی داشت و به معالجهٔ مریضان و کسالت‌مندان نیز می پرداخت۔ اما در اواخر زندگانی اش این شغل را ترك گفت و به خدمت سلطان دلاور خان گکهر (حك: ۱۱۱۷ - ۱۱۳۹ق) در آمد و به عنوان متصدی اش

خدمتاتی انجام داد۔ (Duni Chand, P.6-7)

☆ اعضای هیات علمی گروه فارسی دانشگاه پنجاب، لاهور، پاکستان

می نویسند که به سبب سختگیری مدار المهام به زندان افتاد و چندی بعد رهایی یافت و عازم بغداد شد، و دوازده سال در آن دیار بسر برد، و سپس به سرزمین پوتوهار، میهن خویش، باز آمد. در آن هنگام از شهرستانهای متعدد ایالت پنجاب از جمله مولتان، گجرات و سیالکوٹ دیداری کرد و در دوران همین سفر طولانی به ایالت جمون هم رسید (اسماعیل پور، ص ۹۵ و ۲۰) و در دربار راجه جمون وقتی که سخن از دلیری و شجاعت فرمان روایان آن دیار می رفت، دونی چند رایزاده به ستایش خانواده گهکران پرداخت، چون خودش را پرورده و نمکخوار ایشان می پنداشت. در باریان راجه جمون در اثبات ادعای او، از وی شعر حماسه ای تقاضا نمودند، و دونی چند رایزاده در ظرف چند روز به زبان پوتو هاری نسب نامه منظوم خانواده گکههران را سرود و توسط میر گل میراسی به دربار راجه جمون فرستاد نسب نامه یاد شده به دست سلطان مبارز خان نیز رسید و مورد استقبال گرم وی قرار گرفت، و به تقاضای وی دونی چند به نوشتن کیگور نامه پرداخت، و در سال ۱۱۳۷ ق آن را به پایان رساند. (سید عبدالله، ص ۹۶؛ ظهورالدین احمد، صص ۴۳۳-۴۳۷، جلد سوم)

پس از در گذشت دونی چند رایزاده، فرزندش برجناته رایزاده و سپس نوه اش رتن چند رایزاده بر مطالب کیگور نامه افزودند، و چندی بعد نویسنده ای دیگر به نام عزت رای نیز بر متن کتاب افزود. (همو، همانجا)

شاد روان دکتر محمد باقر، استاد و ریاست گروه فارسی در دانشکده خاور شناسی، دانشگاه پنجاب، لاهور، پاکستان، کیگور نامه را در سال ۱۹۶۵م توسط اکادمی ادبی پنجابی از لاهور منتشر کرد و در ضمن تلویین و تصحیح، چهار نسخه خطی زیر را مورد نگاه قرار داد:

(الف) نسخه خطی موجود در کتابخانه اندیا آفس در لندن، انگلستان (کتابخانه بریتیش فعلی، در لندن)

(ب) نسخه خطی موجود در موزه بریتانیا در لندن، انگلستان (کتابخانه بریتیش فعلی در لندن)

(ج) نسخه خطی موجود در کتابخانه شخصی محمد گلزار خان

(د) نسخه خطی موجود در کتابخانه شخصی غازی الدین حیدر

علاوه بر چهار نسخه مزبور، در کتابخانه مرکزی دانشگاه پنجاب، لاهور، پنج نسخه دیگر به شماره ایچ ۵۲، ایچ ۵۳، ایچ ۵۴، ایچ ۵۵ و ایچ ۱۱۲، نیز در مجموعه آذر

نگهداری می شود. (منزوی، الف، صص ۱۵۱۲-۱۵۱۳، جلد هشتم؛ همو، ب، صص ۴۸۷، ۴۸۹ جلد دهم؛ نوشاهی، ص ۴۱۶) که هیچ کدام از آنها مورد استفاده دکتر محمد باقر قرار نگرفت. در میان نسخه یاد شده، دو نسخه به شماره ایچ ۵۵ و ایچ ۱۱۲ نسبت به نسخه های دیگر مفصلتر هستند و افزون بر تاریخ منشور خانواده گکهران مثنوی های بسیار جالب را نیز دارند شایسته است ذکر شود که در سه نسخه دیگر هیچ مثنوی نیامده است. مثنویها به این ترتیب است:

(۱) در تعریف قلم (۲) در صفت کاغذ (۳) در شکوه و شکایت فلک (۴) حکایت یوسف زلیخا (۵) قصه لیلی و مجنون (۶) قصه شیرین و فرهاد (۷) قصه وامق و عذرا (۸) قصه رسالو و کوکلا (۹) قصه سسی و پنون (۱۰) قصه هیر و ماهی (۱۱) قصه مرزا و صاحب (۱۲) قصه بون و جلالی (۱۳) قصه سوهنی و مهنیوال (۱۴) قصه مادهو و کام کندلا (۱۵) قصه سورته و بیجا (۱۶) قصه رود و جلالی (۱۷) قصه مصری و ماهی (۱۸) قصه باغ این جهان. (منزوی، الف، ۱۵۱۳؛ ظهور الدین احمد، ۴۳۸، جلد سوم)

جالب است که در کیگور نامه، چاپ دکتر محمد باقر، ذکری از هیچ مثنوی نیامده است. مثنوی شیرین و فرهاد، در دو نسخه خطی در مجموعه آذر، به شماره ایچ ۵۵ (نسخه بدل) و ایچ ۱۱۲ (نسخه اساس) آمده است. تفاوت در میان دو نسخه یاد شده بسیار کم به چشم می خورد. نسخه خطی به شماره ایچ ۵۵ مشتمل بر ۷۹ برگ و نسخه خطی به شماره ایچ ۱۱۲ دارای ۸۰ برگ است که در واقع در یک جلد اما در میان دو کتاب قرار گرفته است، از برگ شماره ۶۹ آغاز می شود و به برگ شماره ۱۴۸ به پایان می رسد. نسخه اول الذکر در سال ۱۸۸۸ بکر می نگارش یافته است و سال کتابت نسخه موخرالذکر درج نیست. پیشینه داستان:

نظامی گنجوی (۵۳۵ تا ۶۰۷ - ۶۱۲ ق) داستان سرایی بزرگ ایرانی مثنوی به نام خسرو و شیرین سروده است و در آن منظومه فرهاد و خسرو هر دو عاشق شیرین هستند و خسرو پسر هرمز و نوه انوشیروان، پادشاه ساسانی، با فرهاد عهد می بندد که اگر فرهاد کوه

را با تبر بکند، حق داشتن شیرین را داشته باشد۔ فرهاد شروع به کندن کوه می کند و وقتی این خبر به خسرو می رسد، او به فرهاد از طریقی این اطلاع دروغین می رساند که شیرین در گذشته است۔ فرهاد خودش را به ضرب تبر می کشد و در پا یان شیرین از غم مرگ فرهاد جانفش را به حق می سپارد۔

خلاصهٔ مثنوی دوتنی چند:

شاعر در آغاز منظومه از زیبایی شیرین سخن می زند۔ سپس بدان می پردازد که چگونه خسرو در دام عشق شیرین اسیر می شود البته فرهاد نیز که دلپاخته شیرین است، مبتلای عشق وی است۔ شیرین به فرهاد می گوید که در عشق وی کوه را بکند، مردانه صفت کمر ببندد و عشق راستین خود را نشان بدهد۔ اما فرهاد در آن تلاش کندن کوه جانفش را می بازد۔ داستان خسرو و شیرین در شبه قاره همواره مورد توجه سخنوران این دیار قرار گرفته است که بدین ترتیب اند:

- ۱۔ شیرین و خسرو، به نام فرهاد و شیرین یا شیرین و فرهاد از جمال الدین عرفی شیرازی (د-۹۹۹ ق) در ۴۴۰ بیت۔
- ۲۔ شیرین و خسرو از محسن رازی (د-۱۰۲۰ ق)
- ۳۔ شیرین و خسرو از میرزا صغیر بیگ (د-۱۰۲۱ ق)
- ۴۔ خسرو و شیرین یا فرهاد و شیرین از میرزا قوام الدین آصف خان متخلص به جعفر (د-۱۰۲۱ ق)
- ۵۔ شیرین و خسرو از میر محمد حسن (دوران اکبر شاه)
- ۶۔ شیرین و خسرو از شکیبی صفا هانی (دوران جهانگیر شاه)
- ۷۔ شیرین و خسرو از محمد شریف کاشی (د-۱۰۲۴ ق)
- ۸۔ خسرو و شیرین از خواجه شاپور رازی متخلص به فریبی (د-۱۰۳۱ ق)
- ۹۔ شیرین و خسرو از محمد طاهر و صلی رازی (د-۱۰۳۱ ق)
- ۱۰۔ شیرین و خسرو از میرزا محمد متخلص به روح الامین (دوران جهانگیر شاه)

- ۱۱- خسرو و شیرین از ابراهیم ادهم (دوران شاه جهان)
 - ۱۲- شیرین و خسرو از حضری خوانساری (دوران اورنگزیب عالمگیر)
 - ۱۳- شیرین و خسرو منسوب به ملا فوق الدین (دوران اورنگزیب عالمگیر)
 - ۱۴- شیرین و خسرو از متراداس
 - ۱۵- خسرو و شیرین به نام ثمره الفواد و نتیجه الوداد از محمد قاسم ظرافت لاهوری
- (قرن دوازدهم هجری قمری)

قصهٔ درد زاد خسته نهاد شیرین و فرهاد که به فولاد سنگ و تیشه جان بر باد داد

- | | |
|-------------------------------|-------------------------------|
| کوهست همه تن چو جان شیرین | ۱ شیرین سخن از بیان شیرین |
| از گفتن نام لب ببندد | ۲ از بسکه به شهد و شیر خندد |
| تا نام چو شیر او بگویم | ۳ با شیر زبان خود بشویم |
| چفشیده قلم شود به صد ذوق | ۴ بر کاغذگر نویسم از شوق |
| کن از سر شوق تیز گامی | ۵ ای خامه به مغز بخت و خامی |
| از روز نخست یاد کن عهد | ۶ در مانده مشو چو مگس در شهد |
| زان پس ده چاشنی جهان را | ۷ شیرین تر ساز خود زبان را |
| از نور رخسار تنور دل سوخت | ۸ آن ماه جبین به نور افروخت |
| در شیر جهان اسیر دادش | ۹ چون مادر دهر شیر دادش |
| چون دام بلایی مو به مو را | ۱۰ خسرو چو شنید حُسن او را |
| بر لشکر و مال پشت پا کرد | ۱۱ دیوانه صفت زنجیر پا کرد |
| آن را چه کند چون نقد جان باخت | ۱۲ در بازی عشق خان و مان باخت |
| چون مرغ اسیر دست صیاد | ۱۳ بی تاب و خراب بود فرهاد |
| بی چاره مریض چاره می جست | ۱۴ در ورطهٔ بلا کناره می جست |

۱۵	شیرین کردش عجب علاجی	زین داد به عاشقان رواجی
۱۶	گفتش که رود به جُست و جویی	در کوهِ فلان برای جویی
۱۷	شب روز به سنگ سخت سازد	از سنگِ دلی دو لخت سازد
۱۸	مردانه صفت میان ببندد	یک حوض برای شیر کندد
۱۹	زان جویی کند به دست و رویی	از عمرِ عزیز شست و شویی
۲۰	آن چابک دست هنر پیشه	کندید چو ریشه خود به تیشه
۲۱	افتاد به پای خود به چاهی	از بیخ به کوه همچو کاهی
۲۲	چون عشق زد دل دیوانه کردش	آن کو قدیم خانه کردش

فنی خصایص و صنایع بدایع:

بیت ۱: شیرین سخن، بیان شیرین، جان شیرین: حس آمیزی

بیت ۱: تکرارِ کلمه شیرین

بیت ۱: تکرارِ حرف شین و نون

بیت ۱: تن، جان: صنعت تضاد

بیت ۱: تن چو جان: تشبیه

بیت ۲: به شهد و شیر خندیدن: کنایه

بیت ۲: از گفتن نام لب ببندد: کنایه

بیت ۳: با شیر زبان شستن: کنایه

بیت ۳: نام چو شیر: تشبیه

بیت ۴: قلم: تشخیص

بیت ۵: ای خامه: تشخیص

بیت ۶: چون مگس در شهد در ماندن: کنایه

بیت ۶: شهد، عهد: جناس ناقص

بیت ۶: روزِ نخست: تلمیح از روزِ الست

بیت ۷: شیرین ساختن زبان: حس آمیزی و کنایه

بیت ۸: ماه جبین: تشبیه بلیغ

بیت ۸: تنور دل: تشبیه بلیغ

بیت ۹: مادر دهر: استعاره مکنیه (تشخیص)

بیت ۹: جهان: مجاز مرسل برای اهل جهان

بیت ۱۰: دام بلا: تشبیه بلیغ

بیت ۱۰: مو، او: جناس ناقص

بیت ۱۱: بر لشکر و مال پشت پا کردن: کنایه

بیت ۱۲: نقد جان: تشبیه بلیغ

بیت ۱۲: نقد جان باختن: کنایه

بیت ۱۲: بازی عشق: تشبیه بلیغ

بیت ۱۲: خان، مان، جان، آن، جناس

بیت ۱۳: فرهاد چون مرغ اسیر دست صیاد: تشبیه

بیت ۱۴: چاره، بی چاره: جناس

بیت ۱۶: جویی، جویی: جناس تام

بیت ۱۷: شب، روز: صنعت تضاد

بیت ۱۷: سنگ دلی: کنایه

بیت ۱۸: میان بستن: کنایه

بیت ۱۹: از عمر عزیز دست شستن: کنایه

بیت ۱۹: رویی، شویی: جناس

بیت ۱۹: دست، شست: جناس

بیت ۲۰: پیشه، ریشه، تیشه: جناس

بیت ۲۱: چاه، کاه: جناس

بیت ۲۱: کوہ، کاه: جناس

بیت ۲۱: کوہ همچو کاه: تشبیہ

بیت ۲۲: عشق: تشخیص

کتابشناسی:

- اسمعیل پور، محمد (۱۳۷۵ش) کیگوهر نامہ؛ دانش نامہ ادب فارسی در شبہ قارہ، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تہران۔
- جہانتاب (۱۳۸۵ش) محض اعجاز، شامل دانش نامہ ادب فارسی در شبہ قارہ، بہ کوشش حسن انوشہ، وزارت فرهنگ و ارشاد، تہران۔
- صدیقی، طاہرہ (۱۳۷۷ش / ۱۹۹۹م) داستان سرائی فارسی در شبہ قارہ در دورہ تیموریان، مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان، اسلام آباد۔
- انصاری، نورالحسن (۱۹۶۹م) فارسی ادب بمہد اورنگزیب، اندوپرشین سوسائٹی، دہلی
- سید عبداللہ (۱۳۷۱ش) ادبیات فارسی در میان ہندوان؛ مترجم دکتر محمد اسلم خان، موقوفات دکتر محمود افشار، تہران۔
- ظہورالدین احمد (۱۹۹۰، ۱۹۸۵، ۱۹۷۷م) پاکستان میں فارسی ادب، ج ۵، ۳ و ۴، ادارہ تحقیقات پاکستان، دانشگاه پنجاب، لاہور۔
- منزوی، احمد (الف) (۱۸۷م) فہرست مشترک نسخہ خطی فارسی پاکستان، جلد ہشتم، مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان، اسلام آباد۔
- نوشاہی، خضر عباسی (۱۹۸۶م) فہرست نسخہ های خطی فارسی کتابخانہ دانشگاه پنجاب، لاہور گنجینہ آذر، مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان، اسلام آباد۔

Duni Chand Raizadeh (1965) Kaigohar Nameh, Edited by

Muhammad Baqir, Punjab Adabi Academy, Lahore.

